

ŞEHZÂDE BAYEZİD VE FARŞÇA DIVANÇESİ

MUSTAFA ÇİÇEKLER

Bu çalışmamızda, Osmanlı Devleti'nin en parlak döneminde, devrin en kudretli padişahı Kanûnî'nin şehzadesi olan Bayezid'in kısaca hayatı ile Farsça divançesinin metni sunulmuştur.

Başlangıçta padişah olmasına kesin gözüyle bakılan, ancak sonraları kardeşi Selim'le giriştiği saltanat mücadelesinde, etrafındakilerin fitne ve teşvikleriyle işi isyan derecesine götürmüş olan Şehzâde Bayezid, vatanından ayrılarak İran Şah'ı Tahmasb'a sığınmak zorunda kalmıştır. Bu sığınma talebini ve orada cereyan eden hadiseleri, Şah Tahmasb'ın kendi tezkiresinden kısaca alıntılar yaparak naklettik. Bundan başka şâirin yazma halinde bulunan Türkçe ve Farsça şiirleri hakkında da kısaca bilgi verdikten sonra, iki yazma nüshasını tesbit edebildiğimiz Farsça divançesinin metnini sunduk.

Şehzâde Bayezid (ö. 969/1562)

Kanûnî Sultan Süleyman'ın Hürrem Sultan'dan olan oğlu Şehzâde Bayezid 1526'da İstanbul'da doğdu. 11 Kasım 1539'da kardeşi Cihangir ile birlikte sünnet edildi. 1541 Macaristan seferine katıldı. 1546'da Karaman sancak beyliği ile Konya'ya gönderildi. 1548'de İran üzerine yürüyen babasını Akşehir'de karşıladı, ordu Halep'te karşıladığında da babası tarafından oraya çağırıldı. 1553 Nahcivan seferi sırasında ise taht muhafazası için Edirne'ye yollandı. Kanûnî Sultan Süleyman'ın saltanatı uzayınca oğulları arasında tahta geçebilmek için mücadele baş gösterdi. Padişahın Hürrem Sultan'dan doğan büyük şehzâde Mehmet vefat edince (Şaban 950/Kasım 1543), ondan boşalan Manisa sancak beyliğine Şahzâde Selim sancak beyi oldu. Şehzâde Bayezid ise İstanbul'a yakın olan Kütahya sancak beyliğine getirildi. Hürrem Sultan tarafından çok sevilen ve babasından sonra hükümdar olacağı tahmin edilen Bayezid'e karşı kardeşi Selim başlangıçta kayıtsız olmasına rağmen, daha sonra gelişen olaylar karşısında rakip haline geldi. Bu iki şehzadeden başka, validesi ayrı olan Amasya valisi şehzade

Mustafa da bu hadiseleri gözden kaçırmayarak kendisi için zemin hazırlıyordu. Padişahın ihtiyarlığından ve sefere çıkamamasından dolayı padişahın yerine geçecek şehzâdenin kim olacağı konusunda farklı düşünenler ortaya çıkmış, yeniçeriler Mustafa'yı, Rüstem Paşa ise Şehzade Bayezid tarafını tutmaya başlamıştı.

1553'te İran seferine çıkan Vezîr-i âzam Rüstem Paşa, İstanbul'dan ayrılarak Aksaray'a geldiği zaman Sultan Süleyman'ın hal'iyle Şahzâde Mustafa'nın hükümdar ilan edileceği şayialarını duyunca, durumu hemen padişaha bildirdi. Bunun üzerine padişah vezîr-i âzamı geri çağırarak bizzat kendisi sefere çıktı. Şehzade Bayezid'i de Rumeli'nin muhafazası için Edirne'ye gönderdi. Konya Ereğlisi'ne geldiği zaman, kendisini selamlamaya gelen oğlu Amasya valisi Mustafa'yı öldürttüktan (960/1553) sonra sefere devam ederek Haleb'e vardı.

Şehzâde Mustafa'nın ölümünden sonra, büyük kardeşi Selim hayatta olmasına rağmen, validesi Hürrem Sultan'ın tarafını tutması sebebiyle Kanûnî'den sonra Bayezid'in tahta oturmasına kesin gözüyle bakılmaktaydı. Ancak Hürrem Sultan'ın ölümü (965/1558) üzerine durum değişmiş, gündün güne iki kardeşin çeşitli sebeplerle araları açılmıştı. Annesinin ölümü ile güçlü hamisini kaybeden Bayezid, kendisine taraftar toplamaya koyuldu. Bu durumda oğullarını birbirinden uzaklaştırmayı gerekli gören Kanûnî, Selim'i Konya'ya, Bayezid'i de Amasya'ya nakletti (6 Eylül 1558). Şehzâde Selim kendisine gönderilen emre derhal itaat etmiş ise de Bayezid ağır davranarak Kütahya'da kalmaya çalıştı.¹ Bu arada kendisine yeni terakkiler, oğullarına da sancak verilmesi gibi isteklerde bulundu, ancak babasının ısrarı karşısında Kütahya'dan ayrılarak elli beş gün süren yolculuktan sonra 21 Aralık 1558'de Amasya'ya vardı. Bayezid'in etrafına adam toplamaya hız vermesi üzerine Kanûnî, Selim'in de asker toplamasını istemiş, ayrıca bazı beylerbeyleri ile Sokollu Mehmed Paşa'yı ona yardıma göndermişti. Bu arada sancağından çıkması isyan olarak değerlendirilen Bayezid'in katledilmesine dair fetva çıkartılmıştı.

Amasya'dan Ankara'ya gelen Bayezid durumu öğrenince 30.000'i bulan kuvvetleriyle hareket ederek 29 Mayıs 1559'da Konya önlerine vardı. Burada Selim'in kuvvetleriyle iki gün süren savaşta yenilgiye uğrayan Bayezid, Amasya'ya dönerek Müftü Muhyiddin Cürcânî'yi babasına gönderip affını

1. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri", *Belleten*, XXXIX/156 (1975), s. 663 v.d.

diledi. Fakat Kanûnî oğlunu affetmediği gibi derhal yakalanmasını emretti. Bunun üzerine Bayezid oğulları Orhan, Osman, Mahmud ve Abdullah'ı alarak Amasya'dan çıktı (7 Temmuz). Doğu sınırına yaklaştığında Sa'd Çukuru mevkiinde sancak beyleri ile yapmış olduğu savaşı kazanmış olmasına rağmen Osmanlı topraklarında barınamayacağını anlayınca, 1559 yılının Ağustos ortalarında adamlarıyla birlikte İran'a sığınmak mecburiyetinde kaldı².

Bayezid Revan'a vardığında, oranın hâkimi olan Şah Kulu Sultan Ustaclu, İran şahı nezdine hemen bir haberci gönderip Bayezid'in geliş haberini bildirir. Bu esnada Bayezid de Şah Tahmasb'a Çavuşbaşı Ali Ağa ile bir mektup göndererek sığınma talebinde bulunur. Tahmasb da bir eman mektubu yazarak Şah Kulu Sultan'ın Bayezid'i alıp Kazvin'e getirmesini emreder. Bu tarihî olayı Şah Tahmasb tezkiresinde şöyle anlatır:

"Sultan Bayezid kardeşi Selim'le savaşmak için asker topluyor. Ben, 'yüce hünkar sıhhat ve selâmetle tahtta oturduğu halde birbirleriyle savaşmaya nasıl cüret edebiliyorlar?' dedim. Yâdigar Pâzûgi'ye haber salıp, sınırboylarına bir adam göndermesini ve durumu tahkik ettirmesini istedim. Onun casus ve mülâzımları, Sultan Bayezid'in yanında bulunan iki mülazımı bana getirdiler. Gelenlerin hepsi, Sultan Bayezid'in kardeşi Selim'le kavga edip düşmanlık beslediğini ve Konya'da savaştıklarını söylediler. Sultan Bayezid adamlarını tüccar kılığında bana göndererek 1500 tümen altını borç olarak kendisine göndermemi, babasının yerini alınca bire on olarak geri vereceğini bildirdi. Ben bu sözlerden hayrete düştüm ve bu Elkasb'dan daha akılsızmış dedim. Birincisi, 1500 tümen altınla Hünkar'a karşı nasıl düşmanlık edebilirsin? Elçileri bundan sonra gelecek haberleri beklemek üzere Yüzbaşı Hasan Bey'e havale ettim. Bir ay kırk gün sonra Bayezid'in Pasin'e vardığı haberi geldi. Ardından Sultan Bayezid'in göndermiş olduğu Şahkulu Sultan ile Çavuşbaşı Ali geldiler ve Sultan Bayezid'in Pasin'e geldiğini ve kendisinin şahın yanına geldiğinde sığınma hakkı verip vermeyeceğini öğrenmek istediğini bildirdiler. Bundan sonra Nuh Paşa'nın Bayezid'in üzerine geldiği ve onun yenildiği ve Çukur Sa'd'da Şah Kulu Sultan'ın yanına vardığı haberi geldi. Ben emîrlere, bölgemize geldiğini ve başka yere bırakılamayacağını, çünkü yarın padişahın bizden kötülük

2 Şerafettin Turan, "Bayezid, Şehzade", *DİA*, V, 230-231. Bu kaçışın Osmanlı topraklarında cereyan eden seyri için bk. Ahmed Refik, "Konya Muharebesinden Sonra Şehzade Sultan Bayezid'in İran'a Firarı, *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası*, sayı 36(1331), s. 705-727.

göreceği bir mecraya sürüklenebileceğini söyledim. Molla Vezir Kazvini Ağa, Molla Şemseddin Elçi ve Mihmandar Allahveren Ağa'yı onu Tebriz'e ulaştırmaları için altın ve techizatla birlikte gönderdim. Şahkulu, Sultan Bayezid'in benden korktuğunu ve birisini gönderip onu teselli etmemi bildirince, Yüzbaşı Mîr Hasan Bey'i yemin verip onu ve oğullarını padişaha geri vermeyeceğim konusunda teselli etmesi için gönderdim. Ali Ağa Çavuşbaşı'nın yanında bu yemini hatırlatıp onu da Yüzbaşı Hasan Bey'in beraberinde gönderdim ve Bayezid'i teselli edip Kazvin'e, benim yanıma getirmelerini istedim. "3

Bayezid Tebriz'e ulaşınca, şehrin hakimi ve ileri gelenleri tarafından karşılanmış, ancak Bayezid bakışlarını atının iki kulağı arasından kaldırmadan Kayseriye Çarşısı'ndan geçerek kendisine tahsis edilen yerde ikamete çekilmiştir.

Bir süre sonra Kazvin'e hareket eden Bayezid, 21 Muharrem 967 Çarşamba günü Sâdâbâd Meydanı'nda Şah Tahmasb tarafından görkemli bir törenle karşılandı⁴. Bayezid Kazvin'e ulaşmadan önce Kanuni, Sinan Paşa'yı bir çok hediye ve mektupla Kazvin sarayına göndererek Bayezid'in geri verilmesini istedi. Selim de mülâzımı Durak'ı göndererek aynı şekilde Bayezid'in teslimini istedi. Şah Tahmasb, Kanuni'ye gönderdiği mektupta Bayezid'in cehalet yüzünden isyan ettiğini, kardeşi ile yapılan savaşta yenilince başka çıkar yol olmadığı için kendisine sığındığını belirtmiş, İran ve Osmanlı devleti arasında dostluğun bulunduğunu dile getirerek bu durumda Bayezid'in bağışlanmasını istemiştir.

Kanûnî cevap olarak yazdığı mektubunda Bayezid'in hatalarını sıralayarak şayet oğlunun kendisini isyana teşvik eden Ferruh, İbn Abdülganî, Dursun ve Aksak Seyfeddin'i öldürtüp diğer tahrikçileri de İran'da bırakarak yakınlarından bir kaç kişi ve çocuklarıyla sınıra gelmesi ve beyliği olan Amasya'ya dönmesi durumunda hatalarını görmezlikten geleceğini belirtmiştir.

Bundan sonra bir taraftan Şah Tahmasb ile Kanûnî arasında devam eden yazışmalarda, diğer taraftan Selim'in gönderdiği Mehmet Paşa ve

3 İhsan İşrâkî, "Der Hâşîye-i Penâhendegî-i Bayezid Şehzâde-i Osmânî be Derbâr-ı Şâh Tahmasb", *Huner u Merdum*, sy. 165 (Hordadmah 2535), s. 12

4 İhsan İşrâkî, a. g. makale, s. 11.

Mustafa Paşa'nın gidip gelmelerinde ısrarla Bayezid'in iadesi istenmiş,⁵ sonunda Şah Tahmasb kendisine sığınan şehzadeyi geri vermek durumunda kalmıştır⁶. Şah Tahmasb, işin başında Bayezid'i Kanûnî'ye teslim etmeyeceğini, öldürmeyeceğini ve gözlerine mil çektirmeyeceğini vadetmiş olmasına rağmen Bayezid'in kendisine suikast girişiminde bulunacağı haberini aldığından, onu teslim etmek zorunda kaldığını söylemektedir. O, bu hususu tezkiresinde şöyle anlatmaktadır: "Bayezid, Rus padişahının kendisiyle dost olduğunu söyler. Onun yanına birisini göndererek, padişahla düşman olduğunu, onun yardımıyla Çerkesleri yanına alarak Kırım, Rus ve Çerkes'ten asker toplayıp ulaşabildiği yere kadar padişahın ülkesini yağmalayacağını, şayet karşılık görürsü çöle çekilebileceklerini iletmesini ister. Bu sözleri Kara Uğurlu, Mustafa ve Muhammed Çerkes işitip tahkik etmişler, Hasan Bey'e de sözleri olduğunu ve bunu şaha arz etmek istediklerini bildirirler. Hasan Bey sözlerini aktarmak için onları benim yanıma getirmeyi kabul eder. Bayezid bu durumdan haberdar olunca, onları hemen o gece yanına çağırıp öldürtür. Bir kaç gün sonra Hasan Bey onların öldürülmesini haber alınca, durumu bana arzetti. Ben de bilmezlikten geldim ve onun da açığa vurmasını istedim." Tezkireden anlaşıldığına göre Bayezid, Şah Tahmasb'ı misafir edip onu zehirli helva ile öldürmek istemişti. Ancak yakınlarından olan Muhammed Arap, şahı bu suikastten haberdar eder, daha sonra şahın emriyle Bayezid ve maiyyetinde bulunanlar yakalanır ve suikastı tezgahlayanlar öldürülür.

Kadı Ahmed 967/1559-60 yılı olaylarını anlatırken şunları yazmaktadır: "Bayezid, Dulkadir ve Sinan Bey gibi fesatçıların tahrikiyle padişaha karşı hıyanet etme düşüncesine kapıldı, ancak Yüzbaşı Hasan Bey padişahı onların planlarından haberdar etti. Halk durumdan haberdar olunca, Bayezid'in kapısına yürüyüp sövüp saymaya ve kapıya bacaya taş atmaya başladılar. Sabah olunca emirlerden bir kısmı aldıkları emir gereği evine gidip onu çocuklarıyla birlikte saraya getirdiler ve ikinci vakti onun bozguncu mülâzımlarını öldürdüler; büyük oğlu Orhan'ı Hasan Bey'e, Mahmud'u Ma'sum Bey'e, Muhammed'i Gürcübaşı'na, Abdullah'ı da Mîr Seyyid Şerîf'e teslim ettiler. Kendisini de sarayda muhafaza edip Gürcüleri orada görevlendirdiler".⁷

5 Feridun Bey, *Münşeât*, c. I-II, İstanbul 1286, II, 26 v.d.

6 İhsan İsrâkî, *a.g. makale*, s. 13.

7 İhsan İsrâkî, *a.g. makale*, s. 14 (Kadı Ahmed, *Ahsenü't-tevârih* s. 301-312'den naklen)

Bundan sonra Kanunî, Selim ve Tahmasb arasında Bayezid'in teslimi konusunda yazışma ve pazarlıklar başladı. Sonunda padişah şahın isteklerinden bir kısmını kabul etmek zorunda kaldı. Anlaşmaya varılınca Bayezid ve oğullarını teslim alacak Osmanlı elçileri 16 Temmuz 1562'de Kazvin'e ulaştılar. Bayezid 23 Temmuz Perşembe günü Selim'in çavuşbaşısı Ali Ağa'ya teslim edildi ve hemen orada boynuna geçirilen kementle boğularak öldürüldü. Arkasından çocukları da aynı şekilde öldürüldü ve naaşları Sivas'a getirilerek surların dışına defnedildi. Bu arada Bayezid'in Bursa'da bulunan üç yaşındaki oğlu da öldürüldü⁸.

Şahsiyeti

Kanunî Sultan Süleyman'ın Hürrem Sultan'dan doğan oğlu Bayezid, babasına benzemekte ve annesi tarafından çok sevilmekte idi. Diğer kardeşi Selim'e nazaran daha kültürlü, şâir ve aynı zamanda mütevazi, iyi ahlâklı, cevval ve cesur olması hasebiyle de maiyyeti ve devlet erkânı tarafından seviliyordu. Hatta cömertliği ve kuvvetli bir muhit yapmak için aşırı para sarf etmesi sebebiyle tahsisatı yetişmediğinden, annesi Hürrem Sultan tarafından da kendisine yardım ediliyordu.⁹

Mizaç itibarıyla da babasına benzeyen Bayezid'i kısa boylu, sarı benizli, zayıf ve hafif bıyıklı olarak tarif ederler. Bir kısım seyyahlar tarafından melankolik tabiatlı, fakat okumayı ve iyiliği seven, şâir yaratılışlı, zeki, mütevazi, mert ve cesur bir kişi olarak nitelendirilmektedir. Kütahya'daki şehzadeligi döneminde âlim ve şâirlerden oluşan "irfan âlemi" adlı bir meclis kurduğu anlatılır.¹⁰

Ilme ve ilim adamlarına büyük değer veren Bayezid adına, Avfî (ö. 635/1237-8)'nin Cevâmi'u'l-hikâyât ve-levâmi'u'r-rivâyât adlı eserin Celalzâde Sâlih (ö. 973/1565) tarafından¹¹, Nüşirevân ile Buzurgmihr arasında geçen musâhabeye dair Muzaffernâme adlı eserin de defterdarı Sinan Bey tarafından tercüme edildiği kaydedilmektedir.¹²

8 Şerafettin Turan, "Bayezid, Şehzade", *DİA*, V, 230-231.

9 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1988, II, 401-408.

10 Şerafettin Turan, "Bayezid, Şehzade" *DİA*, V, 231.

11 Eserin Nuruosmaniye 323 ve Şehid Ali Paşa (Süleymaniye) 1855 numaralarda kayıtlı iki nüshası bulunmaktadır.

12 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, III/2, 495.

Şehzade Bayezid'in, Türkçe ve Farsça şiirlerinden oluşan divanı bulunmaktadır. Samimi duygularla ve içten söylediği şiirlerinde münacat ve gazellerden başka, babasına İran'da iken yazmış olduğu şikâyetâmez manzûmeler bulunmaktadır. Bu tür şiirlerinde ülkesinden kovulduğunu, kendisini Acemistan, Kazvin, Herat, İsfahan, Nahcivan ve Şirvan erenlerinin kabul ettiğini belirtir ve babasının kendisini affetmesini isteyerek şöyle der:

Redd itdilerse ger bizi Osmân erenleri
İtdi kabûl-i dil Acemistân erenleri
Bu Şâhî'nin günahını afvetseler nola

.....
Sultân-ı rûm u mülket-i Osmân erenleri¹³
Yine bir başka manzûmesinde şunları söyler:
Tevbeyle Hak yanında olur her günah afv
Afveyle sen de bendeni ey pâdişâh afv

.....
Ferzend eger günâh ide sehv ü hatayla
Ana peder cefâlar ider gâh gâh afv

.....
Katlûme kâdir olmuşken nice vechle
Şâhâne tavr gösterüben itdi şâh afv

Afv itdi şâh Şâhi'yi ey Şâh'ı mülk-i Rûm
Afv eyle sen de bendeni ey pâdişâh afv¹⁴

Vatanından ve babasından ayrılığın ızdırabını duyan şâir, babasının kendisini yanına almasını isteyerek şunları söylemektedir:

Beni ol âsitândan dûr itme
Elim al yerde koyup hor itme

Şehâ Şâhî gulâmın kâmrân it

13 Bk. Bayezid, *Türkçe divan*, Ali Emiri (Farsça) 225, var. 88b-89a.

14 Bk. Bayezid, *a.g.e.*, var. 89a-b

Söndür gamlı gönlün şādumân it¹⁵

Şehzâde Bayezid'in hayatından ümidini kestiği anda şu şiiri inşâd ettiği rivâyet edilmektedir:

Nideyüm zâyî' idüp tûl-i emelle nefesi
Kalmadı zerre kadar dilde bu dünya hevesi

Iztırâbı ko gel ey mürğ-i revân seyr eyle
Eskiyüp işte helâke varıyor ten kafesi

Kârbân-ı reh-i iklîm-i adem menziline
Dokunur oldu dilâ sem'ine bang-i ceresi

Gâfil olma gözün aç dide-i hak-bîn ol
Hor tutma hes u hâşâk ile mûr u mekesi

Şâhî-i bî-dil u bîmâr u günehkâra ne gam
Sen olursan eger ey Şâh-ı kerem dest-resi¹⁶

Bayezid'in aşağıda gösterilen örneklerden de anlaşılacağı üzere Farsça şiirleri ile Türkçe şiirleri arasında gerek konu, gerek söyleyiş açısından benzerlikler göze çarpmaktadır.

Tutalım dağlarca yâ Rab günâhım varmış
Ya oransız rahmetin deryâları kanı senin¹⁷

Bülbül-i cân hâr-ı gamda nice nâlân olmasın
Karşusunda sen gül ile sohbet ider hâr u hes¹⁸

Şâhî-i bî-dil ü bîçâre günehkâra ne gam
Sen olursan eğer ey şâh-ı kerem dest-resi¹⁹

15 Bk. Bayezid, a.g.e. , var. 84b-87a.

16 Bk. Bayezid, a.g.e. , var. 89b; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333-8, II, 97-8.

17 Bk. Bayezid, a.g.e. , 97b, krş. *Farsça divançe*, IV, 3.

18 Bk. Bayezid, a.g.e. , krş. *Farsça divançe*, VI, 4.

19 Bk. Bayezid, a.g.e. , krş. *Farsça divançe*, IV, 4,5.

Farsça Divançesinde İşlediği Konular

Bayezid'in Farsça şiirlerinde işlediği konuları saltanat arzusu, aşk, zamânedin şikâyet ve günahlarının bağışlanması için yakarış olmak üzere dört başlık altında ele almak mümkündür.

Saltanat arzusu: Kendisini Osmanlı tahtının varisi olarak gören Bayezid, padişahlık tacı kendisine geçtiğinde memleketler fethedeceğini, bahtı yardım ettiği takdirde de insanları ve cinleri emri altına alacağını düşünür [I, 1, 2].

Hatta kılıç darbesiyle Tahmasb'ın başını koparacağını, Semerkand ve Buhara'yı hükümranlığı altına alacağını söyler. Tahmasb'ı rafizî olarak vasfedip onun yanlış düşüncelerini bir kenara bırakarak çehar yâr-ı güzîn ile Hz. Peygamber'in âl ve ashâbına sevgi beslemesini ister [1, 3, 4, 5]. Ancak bu padişahlık heves ve arzusunun onun için her şey demek olmadığı da şiirlerinden sezilmektedir. O, fanî olan devlete ve kendi gençliğine güvenmesi ve bunlarla gururlanmaması gerektiğini, çünkü aşk olmadan saltanat cazibesinin ve padişahlığın gösterişinin efsaneden ibaret olacağını belirtir [XVII, 3].

Aşk: Bayezid'in Farsça şiirlerinde aşk ve samimiyet ön plana çıkar. Şâirin terennüm ettiği aşk, ilâhî aşktır ve sevgiliye olan yakınlık da ona bağlılık, yani kullukla olur. Bayezid kendisini iyi bir âşık, aynı zamanda iyi bir şâir olarak takdim eder. Âşık olabilmek için ilk önce sevgilinin eşiğine baş koymak ve ona tam teslimiyet gerekir. Aksi takdirde âşığın saadete erişmesi mümkün değildir [II, 1]. Hüsrev ve Şirin'den anlatılan kıssaların, kendi hasbihali olduğunu söyler ve bu tür âşıkâne gazeli bulunmayanların âşık olarak sayılamayacağını ileri sürer [II, 2, 5].

Bayezid'e göre sevgilinin derdiyle dertlenenlerin derman endişesi, gönül bağı ve can telaşesi yoktur. O, herkesin elde edip içmek ve ölümsüzlüğe kavuşmak istediği âb-ı hayat arzusu da taşımaz. Âşığın gerçek arzusu ne cennet, ne de cennettekiler, sadece sevgilinin cemâlidir [III, 1, 2, 3].

Şâir sevgilinin sokağının başında inlediğini [IX], âvare olup Mecnunlaştığını ve dünyadan ilişkisini kestiğini söyler [VII, 2]. Sevgilinin başkalarıyla ünsiyet etmesine içerler ve bu sebepten bülbül gibi inleyip figan ettiğini belirtir [VI, 4].

Sevgilinin aşkı, şâirin gönlünden sükûnu, başından da aklını götürür [VIII, 3; X, 1]. Sevgili uğruna malını ve mülkünü kaybeder [IX, 2, 3]. Ancak yıllarca sevgilinin sokağında, kapısında inlediği halde, sevgili onun haline vakıf olmaz ve ona bir defa olsun nazar etmez [IX, 1, 5]. Şâir sevgilinin kendisine merhamet edip perişan haline acımasını ve yanından kovmamasını ister [VI, 5; X, 5].

Zamânedен şikâyet: Bayezid gerçekten çok sıkıntı çekmiş, talihi bir türlü kendisine gülmemiş, sonu hüsrarla biten uzun bir saltanat mücadelesi yaşamıştır. Bu sebepten zamânedен şikâyet eder ve nasibinin dert, belâ ve gam olduğunu söyler. Yakınlarından ve tanıdıklarından vefa görmediğini, üzüntüsünden gönlünün hasta ve yaralı olduğunu belirtir [XIII, 1, 2, 3].

Şâir Allah'a yalvararak, ondan kendisini sıkıntı ve üzüntü içinde bırakmamasını ister. Ancak hiç bir zaman haline nazar etmemesine, feryat ve iniltisinin feleğe kadar yükseldiği halde ona erişmemesine sitem eder. Sonunda Allah'ın lütfunun kendisine dost ve dert ortağı olduğu takdirde düşmanlarının hile ve desiselerine üzölmeye gerek olmadığını da söyler [XV].

Günahlarının bağışlanması için yakarış: Bayezid belki de saltanat hırsından veya başka türlü sebeplerden işlemiş olduğu günahların haddi aştığını, masiyet çukuruna düştüğünü; utanç, kusur ve günahından gönlünün gonca, yüzünün de lale gibi olduğunu söyler [V, 1, 3]. Şâir Hakk'ın dergahında ağlar ve inler. Gönlü yaralı, gözü kan doludur [IV, 2]. Allah'a, bağışlanmak için daha ne zamana kadar ağlaması gerektiğini, gufran denizine ne olduğunu sorar. Ancak yine de Hakk'ın yardımı ile kurtuluş ümidi taşır [IV, 4, 5; V, 5].

Kıta ve müfredlerinde de ağırlıklı olarak kulluk yapamadığını, nefsini ıslah edemediğini, günahkar olduğunu söyleyerek Allah'ın mağfiretine sığınır. Şayet Allah günahını bağışlamazsa, halinin perişan olacağını, onun dergahından başka gidilecek kapının bulunmadığını, tac, taht, padişahlık şevketi, mal ve mülkün fayda vermeyeceğini söyler.

Eserin Yazma Nüshaları

Şehzâde Bayezid'in Farsça divanının tesbit edebildiğimiz iki nüshası mevcuttur. Her ikisi de Millet Kütüphanesi Ali Emiri koleksiyonunda bulunan yazmaların tavsifi şu şekildedir:

Ali Emiri (Farsça) 330. Şemseli, zencirekli koyu kırmızı meşin bir cilt içinde 15 varak; 20.5x12 (14.5x8) cm. ebadında 13 satır talik yazı ile. Hâşim el-Mekkî tarafından 1334 yılında istinsah edilmiştir. Mürettep 17 gazel, 3 kıta, 6 müfred bulunmaktadır. Metni hazırlarken bu nüsha A ile gösterilmiştir.

Ali Emiri (Manzum) 225. Şemseli, salbekli, kenarları zencirek ve çerçevesi kahverengi meşin bir cilt içinde, 21.4x14.5 (12.5x8.1) cm. ebadında 13 satır talik yazı ile olup, Türkçe divanını müteakip 91^a-97^b varakları arasındadır. İstinsah tarihi ve müstensihi belli olmayan bu nüshada 17 gazel, 6 müfred ve 3 kıta bulunmaktadır. Metni hazırlarken bu nüsha B ile gösterilmiştir.

دیوان شهزاده بایزید بن قانونی سلطان سلیمان خان علیهما الرحمة و الغفران
بسم الله الرحمن الرحيم

- 3 (هزج) ۱
3	به نیغ قهرمانی بر گشایم ملک دنیا را	اگر تاج جهانداری میسر می شود ما را
	جوانس و جن به فرمان آورم از قاف عنقا را	اگر یاری دهد بختم به این سلیمانی
6	به زیر حکم خویش ارم سمرقند و بخارا را	سر طهماسب را از تن بضرب تیغ بر دارم
	بیا ای رافضی بر جان خود کن آن تبرا را	محبّ جار بار و آل و اصحاب محمد شو
	برون آراز دماغ خشک این بیهوده سودا را	به راه شرع روشن شو مشو گمره به نادانی
9	که خود از دل رضا دادم قضای حق تعالی را	من از بهر جهانگیری چرا بیهوده اندیشم
	به شمشیر جهانگیری گشایم ملک دنیا را	امیدم هست، ای شاهی معنیم گر معین باشد

(مضارع) ۲

12	هرگز دلش به تیر سعادت نشانه نیست	آن سر که با نیاز سرین آستانه نیست
	او حسب حال ماست و نسون و فسانه نیست	آن قصه ها که از خسرو و شیرین می کنند
	هرگز تو را ز سر به قدم بک بهانه نیست	رخسار خوب داری و موزون قامتی
15	زان رو شکنج زلف تو محتاج شانه نیست	مژگان من بس است به تزئین طره ات
	آن را که همچین غزل عاشقانه نیست	نامش به عاشقی ننویسند شاهیا

وله علیه الرحمة

- 18 (رمل) ۳
18	بک نفس قید دل و باء، لحظه فکر جان نیست	دردمندان تو را اندیشهء درمان نیست

4 ... اگر تاج ... ملک دنیا را A : — B || 10 ملک دنیا را B : روی غیراً را A

14 ز سر بدم A : ز سر تا بدم B || 16 همچین A : با جنن B

تا که زان یاقوت جان پرور حیاتی یافتم
عاشقان در کوی تو دیدار تو دارند طالع
زان زمانم آرزوی چشمه حیوان نیست
هیچ ایشان را هوای جنت و رضوان نیست
نیست يك دم کین دو چشم بهر آن گریان نیست 3
دلبری و آن داری دیگران را آن نیست

وله نال ماتمناه

6

(هزج) ۴

مرا گیرم گنه از حد برون شد
به درگاہت کسوں با آه و زاری
ز بهر مغفرت تا چند نالم
به چاه معصیت اقتاده بودم
ز عون حق به عذر و توبه شاهی
ز دست فھر من عالم زیون شد
دلّم پرسوز و چشمم غرق خون شد
خدایا بحر غفران تو چون شد 9
مرا حق دستگیر و رهنمون شد
امیدم هست کز عصیان برون شد

12

وله غفر الله له

(هزج) ۵

خدایا جرم من از حد درون شد
کریم عفو کن از آه و زاری
ز شرم و خجالت و عیب و گناهم
خلاصم ده به دست جرم و عصیان
بحمدالله مرا شاهی ز اول
نیاید در شمار از عد فزون شد
جگر مجروح گشت و دیده خون شد 15
دلّم چون عنجه رویم لاله کون شد
دل و جانم گرفتار و زیون شد
سعادت یار و دولت رهنمون شد 18

(رمل) ۶

دل به بوی سنبلیت چون باد سرگردان شد
راه مجنونم گرفت و واله و حیران شد

زلف او بر مصحف رویش بر غم پا نهاد
 پیش ازین در کودکی بر برج دل بودی هلال
 چون تو در صحن گاستان در نشینی با خسان
 بگذر از ظلم و ستم ای شاه خوبان رحم کن
 از سر کافر دلی بی دین و بی ایمان شد
 در چهارده سالگی همچون مه تابان شد
 پیشهء ما همجو بلبل ناله و افغان شد 3
 این دل آباد شاهی از عمت ویران شد

۷ (هزج)

از گل اثر روی تو دارم همه دانند
 کردم به هوایت ز جهان قطع تعلق
 از نرگس شوخ تو مرا چند ستم نیست
 در سینه چنین زخم فراوان جگرسوز
 چون شاهی چرا من نشوم واله و شیدا
 وز مشک ختن بوی تو دارم همه دانند 6
 ای سرو روان روی تو دارم همه دانند
 من ناله ز گیسوی تو دارم همه دانند
 از غمزهء ابروی تو دارم همه دانند 9
 سودای سیه موی تو دارم همه دانند

۸ (هزج)

ز آهم سنبلت تا در خم افتاد
 به سعی و زور هرگز بر نخیزم
 ز دل آرام و از سر عقل ما برد
 بگردکعبه کویت سرشکم
 مشو مغرور شاهی بر حذر باش
 همه شور و فتن در عالم افتاد 12
 که بار عشق بر من محکم افتاد
 خیال زلف تو تا همدم افتاد
 نظر کن همچو آب زمزم افتاد 15
 ازان سنگی [که] بر جام جم افتاد

۹ (رمل)

بر سر گویش فتاده زار می نالم هنوز
 بر هوای آن هما طلعت فشاندم نقد خود
 زیر پای آن سمنبر سرو و قد در باختم
 وه ز استعنا نشد واقف ز احوالم هنوز 18
 در مقام بیخودی بی پرو بی بالم هنوز
 مال و ملک خویش را بی گنج و بی مالم هنوز

در سرم بگذشت دی و سنگی برزد بر سرم
 از سر آن ذوق رو بر سنگ می مالم هنوز
 سالها شد همچو شاهی بر درت زاری کنم
 از ستمکاری نگشتی واقف حالم هنوز

3 (هزج) ۱۰
 ز دل آرام بردی وز سرم هوش
 چه کردی ای بت سیمین بنا گوش
 دل و دین را به زلفین تو بازم
 اگر یک شب کنم قدت در آغوش
 به باد شوقت ای آرام دلها
 بسان بحر جوشان می زخم جوش 6
 اگر از جام لعلت جرعه نوشم
 کنم اندوه عالم را فرادوش
 ترحم کن به حال شفته شاهی
 مران از سایه ای سرو قبا پوش

وله احسن الله اليه

(رمل) ۱۱
 زادمی هرگز نزاید چون تو طفل نازبن
 بر کمال خالق او صد هزاران آفرین
 بوسه لعلت من از جلاب شیرین یافتم
 ذوق آن لب را نه شکر ماند نه انگین 12
 شور و شر غمزه زلف تو را دیدم ز بیم
 ساخم ورد زانم و الله خیر الحافطین
 گر پدر رضوان و مادر حور باشد سالها
 شاهیت را بوسه ده ضایع نباشد اجر او
 چون تو فرزند یری رویی نیاید بر زمین
 خود تو دانی لا یضیع الله اجر المحسنین 15

(رمل) ۱۲
 ای که تیرت را نشانه جان من
 شد ز دردت بر فلک افغان من
 باز بایم زور عمر رفته را
 گر شبی یک دم شوی مهمان من 18
 آن صنم با زلف کافر کیش برد
 ای مسلمانان ز دست ایمان من
 درد جان دارم به قانسون شفا
 نیست جز لعل لبش درمان من
 بر درت شاهی تظلم می کند
 یک نظر او را بس ای سلطان من 21

(مضارع) ۱۳

درد و بلا و غم شد حاصل مرا ز گردون	بارب چه چاره سازم شد حال من دگرگون
از آشنا و خویشان بوی وفا نبینم	ماندم به ملك حیرت آشفته حال و محزون 3
یا رب به نام پاکت کن سوی من نگاهی	گشت از غم زمانه دل خسته و جد خون
ای سرو سر فرازم در جبهت و جوی وصلت	هر سو دود سرشکم مانند آب جیحون
شاهی ز دست هجران از خود خبر ندارد	او را تفقدی کن ای شاه ربیع مسکون 6

(مضارع) ۱۴

بالا بلند و غنچه دهن کلعدار من	آرام جان و صبر دل بی قرار من
گفتی کسی که صبر کند یابد او صفا	از حد گذشت صبر و بشد انتظار من 9
ای یار نازبن و دل آشوب من ز من	بردی به ناز و شیوه ز دل اختیار من
دوش آن کرشمه ای که مرا کردی در نظر	از عاشقان بر افراختی اعتبار من
شاهی به يك نظر دلم از دست من برد	آن چشتم مست غمزه عیار بار من 12

وله شرح الله صدره

(مضارع) ۱۵

ای پادشاه بحر و بر و کامکار من	مگذار درین محنت و غم روزگار من 15
هرگز به حال بنده نظر چون نمی کنی	ای شاه سرفراز و ستمکار بار من
قدر عدو را تو بر افراختی از فلک	با مکر او به خاک زدی اعتبار من
فرباد و آه من که به گوشت نمی رسد	بر چرخ رفت ناله و فرباد و زار من 18
شاهی ز مکر و حيله اعدا چه غم بود	گر لطف پادشاه شود غمگسار من

(هزج) ۱۶

از روی تو گیرد بصرم نور همیشه	باشد دلم از لعل تو مسرور همیشه 21
-------------------------------	-----------------------------------

هر چند بقرب تو شوم سوی به صد ناز
 هر جا که نظر می کنم از بهر تماشا
 پنهان شده بودیم ازین پیش به کنجی
 بر دولت این فانی و بر عمر جوانی
 آن به که تماشا کنم از دور همیشه
 آنجا تو شوی ناظر و منظور همیشه
 گشتم به غم عشق تو مشهور همیشه
 زینهار مشو شاهی تو مغرور همیشه

(هج) ۱۷

ای بر سر اقلیم حسن ظلّ الهی
 جز مهر تو من جرم دگر هیچ ندارم
 بی ندیده عشق فسقونست و فسانه
 بی ابر نظر خوب بود مهر جهان را
 ز اندوه جهان بی می و محبوب نتوان زیست
 از جور تو تا کی کشم این ناله و آهی
 بیچارهء خود را مکش از بهر گناهی
 این طایفهء سلطنت و سطوت شاهی
 ای باد بر افراز ز رخ زلف سیاهی
 بی باده و شاهد منشین غمزه شاهی

(المقطعات)

12

(هج)

ترا یا رب دمی طاعت ندارم
 ز دست نفس میال هوالی
 با صلاح نفس طاقت ندارم
 درین محنت سرا راحت ندارم

15

وله رفع الله قدره

(مقارب)

منم آنکه کردم گناه عظیم
 تویی آن عفور و تویی آن رحیم
 سزاوار گشتم به زجر الیم
 تو حاشا که رانی مرا در جحیم

وله شرح الله صدره

(رمل)

شد سیه از جرم و عصیان نامهء اقبال من
 گر نبخشایی گناهم را چه باشد حال من

عفو از مولی بجو و نه چه گردد شاهیا تاج و تخت و شوکت شاهی و گنج و مال من

(المفردات)

3 (هج) اگر بیینی خطا و جرمی از ما
خدایا عفو کن معذور فرما

وله

6 (هج) نهادم رو به پیش بارگاهت
ز من توبه ز تو عفو و عنایت

وله

9 (هج) ز عصیان آدمی خالی نباشد
تو «سلطانی ز تو غفران شاید

وله

12 (هج) ز درگاه تو دیگر در ندارم
کریم عفو کن از در مرانم

وله

15 (هج) اگر خواهی سلامت یابی شاهی
مکن ظلم و بکن بر حق نگاهی

وله

18 (هج) به درگاه تو افتادم به زاری
تو حاشا رد کنی محروم داری

احقر الخلق هاشم المکی